

Максим Меркулов

УДК 821.161.2

ТЕМА ПРАЦІ У ТВОРЧОСТІ КЛИМЕНТІЯ ЗІНОВІЄВА І ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Стаття присвячена темі праці у творчості двох відомих українських письменників доби бароко. Шляхом порівняння байок Сковороди і віршів Климентія Зіновієва автор доходить висновку щодо спільних і відмінних рис їхніх поглядів на працю як на один з основних елементів людського буття. Основою дослідження стали збірки творів "Вірші і приповіді посполиті" Климентія Зіновієва та "Басни харьковскія" Григорія Сковороди.

Ключові слова: бароко, праця, Григорій Сковорода, Климентій Зіновіїв, вірш, байка.

Maksym Merkulov. The theme of labor in the works by Klymentiy Zynovyiv and Hryhoriy Skovoroda

This article explores the theme of labor in the works by two famous Ukrainian baroque writers. The author compares the fables of Hryhoriy Skovoroda with the poems by Klymentiy Zynovyiv and argues that the theme of labor as one of the basic elements of human existence makes a watershed between the two artists. The investigation is based on the poetic collections "The Kharkiv Fables" by H. Skovoroda and "Poems and National Stories" by K. Zynovyiv.

Key words: baroque, work, Hryhoriy Skovoroda, Klymentiy Zynovyiv, poem, fable.

Епоха бароко в українській та європейській культурі була добою сильних і неординарних особистостей, які активно виявляли себе в релігійній, мистецькій або ж політичній сферах людського життя. Основним способом самоствердження була праця – система дій, спрямована на перетворення дійсності або ж на вдосконалення особи та її адаптацію до навколишніх реалій. Водночас праця була важливою частиною барокової філософії, однією з основ розвитку й розкріпачення людського духу. Прагнення знайти

себе у процесі роботи, змінитися самому і змінити світ часто ставало для барокової людини тим принципом, який визначає основи її світогляду й життєві пріоритети. Дмитро Чижевський зазначав: “Людина бароко <...> кидається у вир політичної боротьби (а політика бароко – політика широких всесвітніх планів та жадань), перепливає океани, шукаючи нових колоній, береться до планів поліпшити стан усього людства, чи то політичною, чи то церковною, науковою, мовною (проекти штучних мов) чи якоюсь іншою реформою” [5, 276]. Приклад невтомного й авантюрного діяча тих часів – постать українського гетьмана І. Мазепи, фігура суперечлива і яскрава, один із символів тодішньої політичної епохи. Тема праці була відображена й у спадщині барокових митців, зокрема у творчості мандрівних письменників Климентія Зіновієва і Григорія Сковороди.

Біографічних відомостей про віршописця Климентія Зіновієва збереглося обмаль, більшість із них міститься в його ж таки текстах, які свідчать, що автор був дуже добре обізнаний із народним життям і щоденним побутом простих людей, що він багато подорожував і бачив різні країни й місцевості, що він рано прийняв чернечий постриг і мав сан ієромонаха. Крім того, поет багато хворів, а також зазнав гонінь і переслідувань із боку недоброзичливців. Як бачимо, шлях митця проліг крізь стихію народного повсякдення, що дало йому змогу описати різні сторони життя простолюду. Оцінюючи творчість Климентія Зіновієва, Ігор Ісиченко стверджує: “Мабуть, ніде в українській літературі до Івана Котляревського поезія народного побуту не відображалася з такою масштабністю й любов’ю” [1, 382]. Десятки своїх віршів письменник присвятив опису ремесел, адже саме важка й копітка робота майже щодня забирала більшість часу селян і ремісників. Усього таких творів налічується 47, це найбільший тематичний корпус у поетичному доробку поета. Митець говорить про низку важливих професій – гончарство, малярство, млинарство, шевство тощо, майже в кожній із них він бачить дане Богом благословення, тому що всі вони відіграють неабияку роль у господарському й навіть духовному житті суспільства. Так, у вірші, присвяченому гончарям, автор висловлює свою симпатію до представників цього ремесла тим, що вводить у текст образ Усевишнього як основоположника гончарства:

Первыи на свѣтѣ гончар ремесникъ труждател:
Сам Господь Бог, Адама и Евы создатель.
Который дал людем всѣ хытрости умѣти:
И всяку премудрост хотящымъ разумѣти [2, 131].

Водночас письменник не робить гончарів рівними Богові (з огляду на релігійні переконання автора це було би блюзнірством), натомість показує їх як спадкоємців давньої традиції творення з глини посуду та інших необхідних для побуту речей:

І гончарям человека мощно б з глины зробіть:
Тылко ж невозможно зробивши душѣ влѣпить.
Еднак сосуды робят напитки выпивать:
И всякіе теж горшки що ѣсти готовить.
Так же и кафлевые печи выставують:
И розные на кафлях оздобы мудрують [2, 131].

Не менш важлива для суспільства праця теслярів, які зводять будинки для людей і церкви для Всевишнього:

И теселскіе в чести маистрове бывають:
Же мудрые будинки они выставляютъ.
Меновите яко то покои панскіи:
Або теж іныя и полати царскіи.
И церкви оздобныя въ славу Христу Богу:
За что треба творити им спохвалу многу [2, 135].

Автор уводить у твір образ висоти як символ людського розвитку й дерзання:

Поневаж важытса на якую полѣзти
Высоту: и мыслят як бы з нею знову злѣзти [2, 135].

Також у вірші наявний образ хреста як символ очищення від гріхів і порятунку від лютої кари:

А гды са прилучит крест на церков всстановляти:
Тогда мусят всѣ свои грѣхи вспомятати.
А так на банѣ стоа крест постановляютъ:
Богъ имъ помагаеть, и падат не допускаеть [2, 135-136].

Прикметно, що праця у християнському вченні нерідко постає як спосіб того ж таки очищення: недарма Христос порівнює своїх послідовників із жінцями й виноградарями. Це дає підстави вбачати в роботі не лише джерело матеріального існування людини, а й шлях пізнання Бога. Тут варто звернути увагу на твір “Ω иконописцах...”. У ньому поет протиставляє малярів – тих, хто зображує Божий лик згідно з волею Творця, і богомазів – тих, хто не має хисту до малярства й бажання вчитися цієї науки, тому своєю діяльністю вони лише паплюжать себе:

І котрыи маляр чисто вѣкъ свои провождает:
То чудовна от него ікона бывает.
А богомазкіе чуд образки не мають:
Бо только Богу своим ремеслом наругаютъ [2, 140].

Ця антитеза стає виразнішою, якщо поглянути на вірш у контексті євангельської притчі про дерева, які пізнаються по своїх плодах. Плодом майстра, якого Бог сподобив на добре діло, стає ікона, а плід невігласа – те, що сам Климентій Зіновійв зневажливо називає махлярством:

І не хочуть учитис цѣлого малярства:
Жеб свои никчемные покидали махлярства [2, 140].

Проте не всі професії викликають у Климентія Зіновієва захват і глибоку пошану. Вірш, присвячений ткачам, поет починає в доволі зневажливому тоні:

Меж іных ремесников і ткач умѣшавса:
І так же як іныя ремесникомъ назвавса.
Могла б Россія и без ныхъ прожити:
Іное в турских странах матеріи робити [2, 133].

Невідомо, чим саме була викликана така неприязнь автора до ткацтва. Можливо, письменник справді був переконаний у другорядності цього ремесла або просто мав негативний досвід спілкування із самими ткачами. Хай там як, але в кінці вірша митець змінює своє ставлення до них, переходячи від уїдливої іронії до сором'язливого вибачення, що свідчить про бажання ставитися до всіх людей по-християнськи доброзичливо:

А за вѣрш сеи од ткачовъ прощеніа желаю:
И ремесла вашего крыи Боже не зневажаю.
Тылько м сперва написавъ прыкро в словѣ единомъ
И уже ж простѣте ма, каюса и о томъ [2, 133].

Праця для Климентія Зіновієва – одна з найбільших людських чеснот. Поет добре усвідомлює її значущість як для окремої людини, так і для суспільства загалом. Митець розгортає перед читачем широку картину людської діяльності, він бачить, що різні ремесла пов'язані між собою, утворюють складну систему – основу господарського механізму. Наприклад, у вірші, присвяченому хазяям млинів, автор згадує і про бондарів, які мусять “сосудъ в млын на розмѣр робить” [2, 139]. Основну увагу Климентій Зіновієв зосереджує на процесі роботи і значенні її результату.

Зовсім інший погляд на працю знайдемо у творчості Г. Сковороди. Так само, як і Климентій Зіновієв, Сковорода багато часу провів у мандрах і залишив по собі чимало художніх текстів; однак якщо Климентія Зіновієва цікавила насамперед побутова сфера людського існування, то Сковорода прагнув пізнати серце людини, її внутрішній космос, розгадати таємниці людської душі й віднайти гармонію у стосунках із навколишнім світом. На основі Біблії, античної філософії і свого життєвого досвіду митець створив учення про Всесвіт і про призначення людини, згідно з яким кожен може досягти щастя шляхом самопізнання. Тобто якщо про Климентія Зіновієва можемо говорити як про письменника-етнографа, то Сковорода був письменником-філософом, письменником-любомудром, мета якого – знайти приховану сутність буття.

Однією з підвалин філософії Сковороди є ідея “сродної праці”: мислитель був переконаний, що людина має присвятити себе тій діяльності, до якої її сподобила природа, наділивши відповідними здібностями і вподобаннями. Особливо яскраво ця ідея виражена у збірці “Басни харьковскія”, яка посідає одне із чільних місць у творчій спадщині митця. Ось що говорить про цю збірку Леонід Ушкалов: “На “Баснях Харьковских”, особливо “бабаївського” циклу, виразно позначився досвід роботи Сковороди над філософськими діалогами... Філософською є також основна тема, якою переймається Сковорода-байкар, – “сродність”. Добра половина всіх “Басен Харьковских” присвячена саме їй...” [4, 26]. Більшість персонажів байок – тварини, образи котрих утілюють різноманітні чесноти і вади. Сюжет байок побудований за принципом антитези: негативним рисам одних героїв протиставлено позитивні риси других. Письменник викриває й засуджує самодурство, зажерливість, неуцтво, жадібність і вславляє щедрість, мудрість і доброту. Не оминає він і таких явищ, як лінощі і працелюбство: тавруючи перше і схвально говорячи про друге, митець проповідує ідею “сродності” за допомогою конкретних прикладів, наведених у тому чи тому творі. Робота, на думку мислителя, – головне заняття людини в цьому світі. У байці “Зозуля і Дрізд” Сковорода подає діалог між цими двома птахами, наприкінці якого Дрізд викриває Зозулю як гультяйку й ледащицю, що гає свій час без діла: “– Да ты, сударыня, только то одно и дѣлаеш, что подкинув в чужое гнѣздо твои яйца, с мѣста на мѣсто перелѣтывая, поюш, пьеш и ѣш” [3, 120]. Твір, як і більшість байок, складається із двох частин – власне діалогу й “сили” (моралі), у котрій автор розтлумачує читачеві зміст байки. У згаданому прикладі “сила” пояснює, що життя без роботи завжди отруєне страшною нудьгою і єдині ліки від цієї недуги – плідна й корисна праця: “Премножейшии, презрѣв сродную себѣ должность, одно поют, пьют и ѣдят. В сей праздности несносную и большую терпят скуку, нежели работающіи без ослабы. <...> Должность наша есть источником увеселенія” [3, 120]. Сковорода твердить, що лише споріднена

праця приносить людині втіху. При цьому філософ не виступає проти відпочинку як такого, але відпочинок для нього – лише перерва у процесі діяльності, своєрідний додаток до роботи, без котрого вона втратить свою продуктивність. Твір завершує думка Сократа, якою письменник підбиває підсумки сказаного. Схоже закінчення має інша байка Сковороди – “Бджола і шершень”. Щоправда, тут автор цитує вже не Сократа, а проповідника гедонізму Епікура, проте основна думка залишається та сама: працююча Бджола сперечається із зарозумілим Шершнем, котрий не може збагнути, у чому полягає сенс щоденної копіткої праці, яка не приносить робітникові великого прибутку. У відповідь на виявлену до неї зневагу Бджола з гідністю пояснює Шершню, навіщо вона присвячує роботі весь свій час: “ – Мед любить їсть и медвѣд, а Шершень тоже лукаво достае. И мы бы могли воровски добывать, как иногда наша братия и дѣлае, если бы мы только їсть любили. Но нам несравненно большая забава собирать мед, нежели кушать” [3, 126]. Як бачимо, головну вагу має не результат, а процес діяльності. Сковорода утверджує принцип “праця заради праці”, що видно з другої частини твору: “Взгляньте на правление блаженныя природы и научитесь. <...> Нѣтъ мучительнѣе, как болѣть мыслями, а болят мысли, лишаясь сродного дѣла. И нѣтъ радостнѣе, как жить по натурѣ. Сладок здѣсь труд тѣлесный, терпенѣе тѣла и самая смерть его тогда // когда душа, владычица его, сродным услаждается дѣлом” [3, 126]. Труд у природженій справі для Сковороди – ознака мудрості, надійний шлях до того, що мислитель називає “веселієм серця”. Філософ не лише уславлює працю як істинне благо, а й досліджує її сутність, протиставляючи активну діяльність мертвій теорії. У байці “Дві курки” в образі птахів письменник показує читачеві два типи людей: тих, що спроможні втілювати свої задуми в життя й застосовувати на практиці набутий досвід (“можуть добре літати”), і тих, які, маючи необхідні знання, не користуються ними задля свого духовного й фізичного розвитку, через що їхні здібності атрофуються. Ці невігласи здатні лише “гребти гній”. Сковорода рішуче виступає за поєднання теорії з практикою: “Наука и привычка есть тоже. Она не в знаніи живет, но в дѣланіи. Вѣднїе без дѣла есть мученѣем, а дѣло – без природы. Вот чем рознится scientia et doctrina (знаніе и наука)” [3, 113].

Климентій Зіновіїв і Г. Сковорода ставилися до праці з пошаною й любов’ю, але, зображуючи її, кожен із письменників виражав індивідуальний погляд на це явище. Для Климентія Зіновієва праця була насамперед системою професій, які забезпечують матеріальне існування людей. Сковорода дивився на працю крізь призму філософії: робоча діяльність була для нього невід’ємною частиною розвитку особистості, своєрідним сходженням до вершини розуміння таємниці Всесвіту. Климентій Зіновіїв неодноразово вдавався до опису того чи того ремесла; натомість Сковороду цікавила не конкретна професія, а праця загалом: мислитель розглядав роботу в контексті духовного життя людини й бачив у ній джерело мудрості й душевного спокою.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Ісіченко І.* Історія української літератури епохи бароко (XVII – XVIII ст.): Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів – Львів: Святогорець, 2011.
2. *Климентій Зіновіїв.* Вірші. Приповісті посполиті. – К.: Наук. думка, 1971.
3. *Сковорода Г.* Твори: У 2 т. – К.: Наук. думка, 1973. – Т.1.
4. *Ушкалов А.* Сковорода та інші: Причинок до історії української літератури. – К.: Факт, 2007.
5. *Чижевський Д.* Історія української літератури. – К.: ВЦ “Академія”, 2008.

Отримано 27 червня 2013 р.

м. Київ